

Mann Lajos

JÓZSEF ATTILA „SZENDERGŐ SZONETT”-JE

Miközben azon a mostanában többször is tetten érhető ítésvi eljárásról gondolkodtam, amely az írók nyíltszívűen közölt műhelytitkait, a költők csöppet sem kendőzött túlzásait vagy éppen vallomáskényszerből eredő, túlzott önvádjait használja fel ellenük, eszembe jutott József Attila három sora:

*„Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Kíváncsi lettem ennek a rég belém ivódott szakaszhoz a szövegekörnyezetére, és rövid keresés után meg is találtam az 1937-re datált TÖREDÉKEK között. Íme, az egész szöveg:

*„Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyének a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változának.*

*Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.*

*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal*
.....

*Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek”*

Gondolom, az olvasónak is rögtön feltűnik, hogy itt egy tizennégy soros konstrukcióról van szó, amelynek hiányzik egy sora. A tervezett tizennégy sor pedig két négy-soros és két háromsoros versszakra oszlik, pontosan úgy, ahogy a szonett. A verssorok is jambikusak, mint a szonett esetében. A további részletek már eltérnek a szonett szokott formájától: a négy-soros szakaszok sem az ölelkező, sem a párrímes hagyományt nem követik, hanem hármas csoportrímek után egy-egy rímtelen sor zárja le a szakaszokat. A terzinák sem kapcsolódnak rímkötéssel egymásba, hanem csoportrímesek, s így elkülönülnek egymástól. Tehát valamilyen rendhagyó szonettel állunk szemben.

További vizsgálódás után még egy furcsaságot veszünk észre: a szonett első és utolsó három sorának rímei magánhangzóik tekintetében megegyeznek. Az első három-

ról leválaszthatatlan, rímtelen negyedik sor megtartásával, akár össze is kapcsolhatnánk őket:

*„Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyenek a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változnak...*

*...Szendereg szívemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Jobban megnézve, nyugodtan nevezhetjük azonos rímelésűnek ezt a verskezdő, illetve versvégző két csoportrímet, hiszen magánhangzóikon kívül szóvégi mássalhangzóik is azonosak. Nyilvánvaló, hogy az azonos rímelés gondolatilag is szorosabban kapcsolja egymáshoz a vers elejét és végét. Ennek a gondosabb összehasonlításnak köszönhetően még egy fontos formai jellemző kerül előtérbe: valamennyi sora négy és feles jambusokból áll. Figyelmünk most már a hiányos első terzinára terelődik:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal
.....”*

Vajon minek kellene a kipontozott harmadik sor helyén állnia? Nem kellene-e venni a bátorságot, s megpróbálni „restaurálni” a befejezetlenül maradt verset? Vásárra vinném vele a bőrömet, hamisítással azonban senki sem vádolhatja. Erős a kihívás, mért ne próbáljam meg?

A meglévő két sor -val, -vel képzős ragrímre végződik, de erősre, mivel a szótövek is rímelnek egymással. Elképzelhető ezt hasonlóval betetőzni? Látszik, hogy ez gondot okozott a költőnek is, különben nem hagyta volna üresen a sort. Igaz, hogy a versben egyedül ebben a szakaszban él ragrímekkel, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ilyen megoldás igénytelenebb volna a többinél. Vegyünk csak példát egy olyan verséből, melyben szintén egyetlenegy ragrímes szakasz van, de ez véletlenül sem rí ki a többi közül, sokadik hallásra vagy olvasásra sem:

*„Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön szárítottam.
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.”*

A TALÁN ELTŰNŐK HIRTELEN című vers második versszakát idéztem, ahol, „ha tűhegyre vennők”, nem lenne nehéz megállapítanunk, hogy ezek a rímek bizony ragrímnek is gyengék, de ki veszi ezt észre, miközben hallja, vagy beszélőszervei olvasás közben önkéntelenül is leképzik a szavakat átszövő és egymáshoz kötő remek alliterációkat, méltó hordozóit a megkapó tartalomnak?

Nem a ragrímekkel magukkal van tehát a baj, hiszen micsoda remek két sor ez:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal...!”*

Milyen bámulatos leleménnyel cseréli fel egymással az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM óta oly kedvelt és rangos „világ–virág” rímpárt, s teszi a virág jelzőit a világ elé, mit sem törődve azzal, hogy így elveszti a virágot, mint rímet, és csak az „ág” jelzőjeként teheti a versbe. Ez a rímpazarlás bizony megnehezíti a folytatást, hiszen ha a „virág” rímhelyzetben marad, az „ág” lehetett volna a rímhármast harmadik tagja. Most viszont, ha továbbra is társhatározóval kíván rímelni, egy negyedik „-ág”-gal végződő főnevet kell találnia. Ezenkívül persze ígére is szükség van a szakasz értelmességé tételezéshez.

Nézzük meg először, milyen ige illeszthető bele ebbe a születendő sorba, amelyről a rímhívókon kívül azt is tudjuk már, hogy kilenc szótagosnak kell lennie. A szövegösszefüggés itt komoly segítséget nyújt nekünk, mert úgyszólván egyetlen ígére szűkíti le a számba jöhetőket körét, mi több, annak is kijelöli az idejét, módját, személyét. A megoldás a „jövök”. „Jövök”, a „bimbózó és kinyílt világ”-on kívül még valamivel vagy valamikkel. Ennek, vagy legalábbis a rímelésre váró valaminek „-ág”-ra kell végződnie. Ilyenek a -ság képzős főnevek. Melyik az közülük, amelyik mind a virágos ágat hozó kisgyerekekkel, mind a „haragvó remények” bölcsé váló felnőttjével harmonikus egységbe hozható? Szerintem a költő egyik kulcsszava, „tisztaság”. A sor eleje tehát „jövök”, a vége pedig „tisztasággal”. Most már csak három szótagra van szükség a sor teljességé tételezéshez. Ez azonban nem is olyan egyszerű. Példának sem utolsó, hogy milyen sokféle megoldási lehetőséget kínál a hiányzó három szótag. Főnévtől a határozóig szinte minden szófaj előfordulhat keretében, ráadásul még a kötőszó is. Elsősorban azért a névszók jöhetnek számításba, közülük is inkább valamely két szótagos főnév, hiszen ahhoz még egy -val/-vel képzőnek is járulnia kell. A három szótagos melléknév választéka túl bő ehhez képest, amellet a keresésnek ebben a főként formai szakaszában nem is tűnik olyan szükségesnek, hogy a „tisztaság” szó jelzőt kapjon. Választásom végül is a „béke” főnévre esik. A javasolt sorral kiegészített terzina tehát így fog hangzani:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal,
jövök békével, tisztasággal.”*

Tegyük mindjárt hozzá a folytatást:

*„Szendereg szívemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Itt akár be is fejezhetném vállalkozásomat, hiszen talán sikerült elfogadható módon pótolnom a terzina hiányzó harmadik sorát. Bevallom azonban, hogy ezt a ragrímkereső műveletet nem akkor és nem úgy végeztem el, amikor és ahogy ez a levezetés sejteti. Eljutván ugyanis ahhoz a gondolathoz, hogy itt nem lesz könnyű dolog ragrímes megoldást találni, szinte egy pillanat alatt „bejelentkezett” egy nem ragrímes ötlet. Érthetőbbé tételezéshez azonban hadd hátrálgjak vissza a második strófához, ahogyan az ugró szokott rákészülni ugrására:

*„Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.”*

Tehát „szorongást eloszlató szellem / serkent engem a semmi ellen”. – A vers drámai magjánál vagyunk. Itt áll előttünk a József Attila-i motívumok legfenyegetőbbje, a „*semmi*”. Az a fogalom, amelynek legfőbb szinonimája az „*úr*”. 1937-et írunk, amikor ezek a témák már állandóan jelen vannak a költő műveiben. A vers meghirdetett programja a harc a semmi ellen. Mindenekelőtt ezt tartottam szem előtt a következő sornál:

„*megyek a puszta úrön átal*”.

Hogy miért „*megyek*”? Miért „*puszta*”? És miért „*átal*”? Az „*átal*” volt az a rím, amely szinte azonnal eszembe ötlött. Magyarázatra nem szorul, de röviddel később tudatosult is eredete bennem: „*Átalmennék, én a Tiszán ladikon, / ladikon, de ladikon*”. Ezt a népdalt vagy tán magyar nótát gyerekkorom óta ismerem. Lehet, hogy válaszul szolgál az első kérdésre is, de talán csak véletlen találkozásról van szó. A semmi elleni hadjárat ugyanis első megközelítésben önkéntelenül is távolodó mozgást asszociáltat a képzelettel. A tautologikus „*puszta*” jelző egy tökéletlenül bevéssődött József Attila-versrészletben leli magyarázatát: „*mert öled helyén a tiszta úrt tartod*” (MAGÁNY – 1936). A „*tiszta*” hangzásbeli hasonlósága csempészte be a sorba a „*pusztá*”-t. A „*tiszta*” egyébként a „*Miként a tiszta úrben a világok*” kezdetű 1937-es töredékben is megtalálható az *úr* jelzőjének szerepében. Ha azonban megpróbáljuk belehelyezni ugyanilyen minőségében a fenti verssorba, azt kell éreznünk, hogy ezen a helyen nem ad hozzá semmit az *úr* fogalmához. Ugyanez a helyzet az „*üres*” melléknévvel is, amely ugyancsak többször előfordul az *úr* jelzőjeként József Attilánál (AZ ISTEN ITT ÁLL... – 1937; FLÓRÁNAK – 1937). Próbáljunk meg valami olyat, ami érzékletes kapcsolatba hozható a „*kinyílt világ*”-gal és a „*virágos ág*”-gal:

„*megyek a jeges úrön átal*”.

Úgy érzem, hogy ez a melléknév, noha nem szerepel az *úr* jelzőjeként József Attilánál, megteremti azt a feszültséget, amely ennek a felnőtt gyermeknek vagy gyermek felnőttnek kezében lévő, drága és veszélyeztetett csodát megilleti. De hová tart ez a csodás valami? Most már ideje megkérdezni. Viszi vagy hozza? Megy vagy jön vele? Ezen a ponton ez már nem tűnik kérdésesnek:

„*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal,
jövök a jeges úrön átal.*”

Lám, még alliterál is! Erre biztosan rábólintana József Attila, ha látná. Vagy mégsem? Nem hangzik egy kicsit üresen a két dupla mássalhangzós rím után az „*átal*”? Mennyivel jobban illene ide az „*által*”, hogyha nemcsak eszközhatározói jelentéssel bírna, hanem helyhatározóiival is, mint az „*által*”? Nincs neki ilyen ötödik vagy hatodik jelentése? – Nézzük csak meg az ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR-t!... Van neki! Itt a példa rá, egy népdal: „*Aranyhajú kis leány, / Gyere által a Dunán.*” Nagyszerű! Akkor most már hangozzék el megszakítás nélkül az egész vers:

„*Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyének a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változának.*”

*Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.*

*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kiskgyerek virágos ággal,
jövök a jeges úron által.*

*Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Úgy érzem, ez a kiegészített három sor most már nemcsak önmagát világítja meg, hanem a rá következő terzinát is, ily módon pedig az egész verset. Mert miféle tartományba torkollik a költemény a befejező szakasz eufemisztikus „vétek” szava révén? Olyan újabb József Attila-i kulcsfogalmak erdejébe, mint a „bűn”, a „büntetés”, az „eredendő bűn”. Az eredendő bűn a hagyományos valláserkölcsi felfogás szerint is jelen van már csírájában a még mit sem sejtő kiskgyerek szívében. Csakhogy ezt a fogalmat József Attila, mint azt a *Szép Szó* 1936. áprilisi számában megjelent SZERKESZTŐI ÜZENET-ből tudjuk, merőben új tartalommal tölti meg. Nála az eredendő bűn azt a bűnt jelenti, amelyet az ellen követünk el akaratlanul, akit szeretünk, és akkor is megbánunk, ha nem büntetik. Ennek a bűnnek leküzdéséhez pedig nem elég a büntetésről való lemondás, mint az olyanfajta bűnök esetében, melyeket a törvény nem büntet többé, és ezáltal meg is szűnnek bűnök lenni, „az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani maga is bűn” – vallja a költő. És nem volna József Attila, ha itt megállna. „A diktatúrákban, az osztályelnyomás és idegen munkaerő kizsákmányolásán alapuló társadalmakban – szélesíti ki a kérdést – a meg-nem-bocsátás bűnében is szenved az emberiség. Ez ellen a bűn ellen bizony nem lehet másként cselekedni, mint küzdeni egy olyan társadalmi rendért, termelési módért és elosztási szervezetért, melyben az emberek könnyebben megbocsátanak egymásnak.”

Íme, a nagy utópia, amelyben végül minden vágy, törekvés egyesül! Ez ígérkezik gyógyszerül a kínzó szeretethiány ellen is, ami a lélekben a semmit nemzi, a halálos ellenséget. Szeretetvágy hívta tehát életre, és mozgatja célja felé elejétől végig ezt a verset, s kötözi finom szálakkal az életmű egészéhez. Ahhoz az életműhöz, amelyben minden megjelenő kép tucatnyi más képet hív elő, és minden megszólaló hangra felhangok özöne válaszol. Kinek ne jutna eszébe például a virágos ággal érkező kiskgyerekről „A semmi ágán ül szivem”, vagy még inkább ez a másik:

*„Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak, és most itt csücsülsz,*

*mint fák tövében a bolondgomba,
(így van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a hét toronyba
és már sohasem menekülsz.”*

Ugye ismerős vidéken járunk? Számomra most már szinte érthetetlen, miért is nem ötlött eszembe a két vers közti összefüggés hamarább. Hiszen ennek a hat négyesoros versszakból álló, a szabad versszakvégeket párosával rímeltető remeklésnek már a legelső sora választ adhatott volna az igével kapcsolatos minden töprengésre. Az önmegszólító és múlt idejű *jöttél* első személyben és jelen időben, egyértelműen, *jövök*. Jelen időben, ami a másik vershez érkezve múlttá vált, és bizakodással telten, amiből reménytelenség lett.

Cikkem végéhez érve, talán lesz majd, aki megkérdezi tőlem, mármost melyiket válassza az általam javasolt két tizenegyedik sor közül. Mert azt mégsem teheti, ugye, hogy egymás után rakja őket, hisz egy szonett nem állhat tizenöt sorból. Valóban így van. Azt ajánlom neki, válassza ki az egyiket, és értse bele a másikat is. De ennél is többet ér, ha egy harmadikat költ magának, ahogy most én is:

„Kincscsel jövök, a tisztasággal.”

Kirchknopf Andrea–Kurdi Imre

„AZ ÍRÁSTUDÓK MAGYARÁZZÁK, AHOGY JÓNAK LÁTJÁK”

**Heinrich von Kleist: „Az Úristen íróvesszeje”,
avagy az írás/olvasás allegóriája**

„Ezeknek a szavaknak, amelyeket valószínűleg senki nem mondott ki még azelőtt, ezeknek a szavaknak szerencséjük volt, hogy nem vették el egymást, rátaláltak arra a valakire, aki így egybefogta őket, ki tudja, nem lenne-e egy kicsivel jobb a világ, ha tudnánk, hogyan kell egymás mellé fűzniük azokat a szavakat, amelyek elvesztemen bolyonganak...”

(José Saramago: MEGVILÁGOSODÁS)

Az ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE¹ egyike Kleist azon anekdotáinak, amelyek a *Berliner Abendblätter*-ben jelentek meg 1810–11 folyamán. Ezek az írások – a vitatott státusú és értelmezésű MARIONETTSHÁZ-esszé kivételével – eddig viszonylag kevés figyelmet kaptak. A szakirodalom mintegy áttetszőnek tekinti ezeket a szövegeket, és rendszerint mankóként használja őket Kleist problematikusabbnak ítélt elbeszéléseinek értelmezéséhez.²

¹ Heinrich von Kleist: Az ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE. In: Heinrich von Kleist: ESSZÉK, ANEKDOTÁK, KÖLTEMÉNYEK. Jelenkor, Pécs, é. n. 9. Az anekdotából vett valamennyi idézet ebből a kiadásból való.

² Vö. pl. Nölle, Volker: HEINRICH VON KLEIST. NIEDERSTIEGS- UND AUFSTIEGSSZENARIEN. Erich Schmidt, Berlin, 1997. 102.; Földényi F. László: HEINRICH VON KLEIST. A SZAVAK HÁLÓJÁBAN. Jelenkor, Pécs, 1999. 203.

Pedig ezek között az anekdoták között is akadnak olyanok, amelyek maguk is rejtenek értelmezési buktatókat, és az eddigieknél alaposabb olvasatot igényelnek. Az alábbiakban azt fogjuk megmutatni, hogy a magyar kiadásban mindössze tizenegy soros szöveg hogyan problematizálja az írás/olvasás műveletét.³

Kezdjük a végén: „*A történet (az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják) igazságon alapszik; a sírkő ma is megvan, s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta.*” Az anekdota utolsó mondata nyilvánvalóvá teszi, hogy a szöveg visszafelé értelmezi önmagát; a mondatot megelőző gondolatjel is felhívja a figyelmet a záró megjegyzés szövegértelmezői státusára. Így a mondat egyszerre két problémát is felvet: egyrészt a fikcionalitás/referencialitás, másrészt az elbeszélő megbízhatóságának kérdését.

Az utolsó mondat olyan vehemensen bizonygatja a merőben valószínűtlen eset valóságosan megtörtént voltát és ezzel a szöveg referencialitását, hogy ez már önmagában is gyanút kelt; pedig a kétszer is előforduló „*érc sírkő*”⁴ szintagma már előbb kétségtelenné teszi, hogy a szöveg minden bizonygatás ellenére sem referenciális, ilyen tárgy ugyanis aligha lelhető fel az általunk ismert empirikus világ temetőiben. Ha a szakirodalomban bevett eljárást megfordítva ezúttal az elbeszéléseket hívjuk segítségül az anekdota értelmezéséhez, akkor még azt is elmondhatjuk, hogy Az ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJÉ-ben előforduló rejtjelezéshez („*bizonyos von P... grófnő*”) és betűjátékhoz hasonló elemek előfordulnak Kleist önmagukat egyértelműen fikcionálisnak tekintő szövegeiben is (I. O... MÁRKINÉ, illetve A LELENC).

Ha tehát fikcionális, vagyis értelmezésre szoruló szöveggént olvassuk az anekdotát, akkor először is meg kell vizsgálnunk az elbeszélő szavahihetőségének kérdését. Az elbeszélő annyiban mindenképpen hitelesnek tekinthető, hogy nem keveredik önellentmondásba, utolsó mondatában viszont elhárítja magától az elbeszélte eset hitelesítésének felelősségét. A hitelesítésre hivatott városi férfiak („*s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta*”) autoritása ugyanis az elbeszélőéhez hasonlóan ismét csak megkérdőjelezhető, hiszen ha az elbeszélő nem vállalja a hitelesítés felelősségét, akkor bárkire hivatkozik is, az ettől fogva ugyancsak megbízhatatlan forrásnak minősül. Az sem tudható továbbá, hogy a hivatkozott férfiak melyik felirattal látták a sírkövet („*az említett feliratot*”).⁵ Tehát az elbeszélés a hitelesség tekintetében a végtelen regresszióba torkollik.

Az elbeszélő – a zárójelbe tett, talán ironikus, esetleg az értelmezés lehetetlenségére utaló megjegyzésével – elhárítja az elbeszélte eset értelmezésének felelősségét is: „*(az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják)*”. A megjegyzés státusát persze bizonytalaná teszi az a körülmény, hogy a zárójel bizonyos mértékig leválasztja a voltaképpeni nar-

³ A szöveg így hangzik: „*Élt Lengyelországban egy koros hölgy, bizonyos von P... grófnő, igen gonosz életű személy, aki kegyellenségével különösen az alárendeltjeit szinte halálra kínoztta. E hölgy, mielőtt meghalt, vagyonát egy klastromra hagyta, mely feloldozásban részesítette; amiért is a klastrom a megszentelt földön értékes érc sírkövet állíttatott neki, amelyben ez a körülmény díszes felirattal említett meg. Rá következő nap a sírkőbe, az ércet megolvastva, belecsapott a villám, s csak néhány betűt hagyott meg, melyek összeolvasva ezt adták ki: megítéltetett! – A történet (az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják) igazságon alapszik; a sírkő ma is megvan, s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta.*” (Hámori Ágnes fordítása.)

⁴ Ez a szemantikai ellentmondás már a kortárs olvasóknak is feltűnt; vö. Heinrich von Kleist: SÄMTLICHE WERKE UND BRIEFE. 2. kötet. Szerk. Helmut Sembdner. 2. kiadás. dtv, München, 1994. 912.

⁵ Mint több idézett szöveghelyből is kiderül („*ez a körülmény*”, „*az említett feliratot*”), az elbeszélő nyelvi manipulációval is igyekszik rábírní az olvasót, hogy higgyen neki, hiszen határozott névelővel lát el bizonytalan identitásokat jelölő főneveket.

rációról, így tekinthetjük akár – ez esetben feltétlenül ironikus – szerzői kiszólásnak is.⁶ Az elbeszélő, illetve a szerző így végérvényesen az olvasót teszi meg a történet és a szöveg potenciális értelmezőjének. Az írástudó feladata ezek szerint, hogy a rá hátrított felelősséggel és a hitelesség igényével, illetve legalábbis látszatával írást fejtessen, mégpedig – az elbeszélővel ellentétben – az összeset, ami jelen esetben legalább kettőt, de inkább hármat jelent.

Az értelmezésre váró két, illetve három szöveg egyrészt időbeli sort alkot, másrészt úgy tartalmazza egymást, mint a matrjoska-babák. Számuk azért nem dönthető el egyértelműen, mert időben az első szöveget (az eredeti sírfeliratot) nem ismerjük, holott éppen ez az a szöveg, amelynek részleges törlésével a második szöveg (sírfelirat) – „*megítéltetett*” – keletkezik.⁷ A harmadik szöveg, az anekdota szövege viszont magában foglalja a másik kettőt, de egyúttal hierarchikus viszonyt állít fel közöttük, hiszen a másodikik szó szerint idézi, az első tartalmára azonban csupán meglehetősen pontatlanul utal. Eldönthetetlen ugyanis, hogy az „*ez a körülmény díszes feliratban említett meg*” kifejezés az előzőleg elmondottakból voltaképpen miféle körülményre is vonatkozik. Joggal feltételezhető azonban, hogy a patetikus első („*díszes*”) és a lakonikus második szöveg tartalmát tekintve is ellentétben áll egymással.⁸

A három szöveg viszonyának elemzése után azt fogjuk megvizsgálni, hogy ki írja/olvassa – és hogyan – ezeket az írásokat, egyúttal újra felvetve a hitelesség és az ’igazságként’ értelmezhetőség kérdését.

Az első szöveget, az eredeti sírfeliratot pontosan nem ismerjük ugyan, de azt tudjuk, hogy közvetlen szerzője egy intézményesített autoritás („*a klastrom*”), amely autoritását egy legalábbis dubiózus szándékú és tartalmú szöveg hitelesítésére használja.⁹ A sírfelirat vélt igazságát végső soron az garantálja, hogy szerzője egy omnipotens instanciát vél képviselni. Így aztán felmerül a kérdés, hogy az *Úristen* címben említett *íróvesszeje* érthető-e esetleg a kolostor (isteni) íróvesszejeként is.

Ez a vélt isteni omnipotencia azonban látszólagosnak bizonyul, hiszen a szöveg részleges törlésével a szerzői autoritás is – legalábbis részlegesen – törlődik. A törlést, amelynek révén a második szöveg az elsőből létrejön, egy villám hajtja végre, amelyről a cím első olvasatban azt sugallja, hogy nem más, mint Az *ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE*. A címben tett értelmezési ajánlat szerint Isten volna tehát az az omnipotens olvasó, aki képes kiol-

⁶ Ez utóbbi értelmezést tekintjük valószínűbbnek, és a továbbiakban ezt is fogjuk követni.

⁷ Földényi szerint a második szöveg felülírja az elsőt, tehát ő csupán a szövegek számára egyértelmű hatalmi relációját vizsgálja; vö. Földényi, 298.

⁸ Az a tény, hogy a fent említett hölgy nem egyértelműen *el-*, hanem csak „*megítéltetett*”, természetesen ezt az értelmezést is relativizálja.

⁹ Philippe Ariès a következőképpen írja le a sírfeliratok jelentőségét: „*A sírfelirat többé már nem az elhunyt érdemeit és jámborságát hirdető élettrajzi bizonyíték. Örök időkre szóló emlékműnek tekintik, amely megpecsételi annak a megállapodásnak a nyilvánosságát – és egyszersmind tartamát –, amely a földi tulajdonos és a túlvilág reprezentánsai között kötött. A testamentumban kikötött csereaktusok (anyagi javak az istentiszteletekért) egy közjegyzőleg hitelesített szerződés tárgyát képezik, a síremlék felirata pedig rögzíti a jegyző nevét, és részletesen meghatározza a hagyományozott javakat, az értük a templom által nyújtott egyházi »szolgáltatásokat«, valamint azokat a feltételeket, amelyek a jogügylet örökös érvényét garantálják. A sírfelirat szövege megfelel a testamentum szövegének, amely legalábbis a XVI. századtól és a XVIII. század elejéig az ember halálra való felkészülésének legfontosabb eszköze volt. [...] Érdemes megjegyezni, hogy a jegyző neve ugyanolyan súllyal szerepel a síremléken, mint az elhunyté vagy az örökösöké. A jegyző ugyanis döntő fontosságú személy. Az ő irodája az a hely, ahol menny és föld kommunikációja egyszerre polgári-jogi és misztikus értelemben lezajlik...” Ariès, Philippe: *GESCHICHTE DES TODES*. Aus dem Französischen von Hans-Horst Henschen und Una Pfau. Hanser, München/Wien, 1980. 96. A szerzők fordítása.*

vasni az első szövegben eleve elrejtett 'igazságot', és egyszersmind az eredeti sírfelirat átírásával meg is nyilvánítja azt.¹⁰ Ily módon az írás és az olvasás mozzanata az omnipotens olvasó számára egybeesik. Ha azonban a fent említett lehetőség szerint a kolostor által eszközölt első sírfeliratot is az isteni íróvessző művének tekintjük, akkor nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy az isteni írás/olvasat a második sírfelirattal éppenséggel önmagát oltja ki. Tehát az anekdota tíz és fél sorban dekonstruálja önmagát, majd a fennmaradó három sorban értelmezi a semmit.

Az írásnak és olvasatának 'igazságát' tehát végső soron csakis egy isteni instancia, vagyis egy omnipotens szerző/olvasó garantálhatja. De vajon ki garantálja azt, hogy ilyen omnipotens szerző/olvasó csakugyan létezik, és hogy nem oltja ki önmagát? Hiszen a címen kívül egyetlen szövegelem sem tesz utalást arra, hogy az elbeszél, teljességgel valószínűtlen eset valóban isteni beavatkozás (csoda) és nem pusztán a véletlen műve.¹¹ Az isteni instancia létezését ugyanis megint csak egy isteni instancia garantálná teljes bizonyossággal, vagyis az elbeszélés ebben a tekintetben is a végtelen regresszióba torkollik. Könnyen lehet tehát, hogy a villám mégsem az Úristen íróvesszeje, hanem valóban csak villám. Ha viszont nem tudjuk, hogy a villám valóban Isten íróvesszeje-e, akkor azt sem tudhatjuk, hogy ki vagy mi olvassa és írja át voltaképpen az első sírfeliratot. Transzcendens omnipotencia vagy abszurd fizikai véletlen?

A harmadik szöveg, vagyis az anekdota olvasójának egyszerre két instanciával kell megbirkóznia: az elbeszélővel, aki – mint már említettük – elmondja ugyan a történetet, de elhárítja magától a hitelesítés és az értelmezés felelősségét, és a szerzővel, aki a már idézett zárójeles kiszólásával egyrészt értelmezésre szólítja fel az olvasót, másrészt viszont egyoldalú címadással próbálja korlátozni az értelmezés lehetőségeit. Eme mozzanatok ellentmondása elhitelteleníti a szerzőt, aki ugyan kvázi omnipotensnek igyekszik feltűnni, ám – ha burkoltan is – ugyancsak kibújik az értelmezés felelőssége alól. Az olvasó tehát végül is magára marad, hiszen semmi sem kötelezheti arra, hogy elfogadja a címben tett erősen egyoldalú értelmezési ajánlatot.

Az anekdota olvasója így végül maga is átéli azt a dilemmát, amelyről a történet szól, és részesévé válik egy ujjgyakorlatnak, az írás/olvasás végtelen láncolatának. Ráadásul ő sem tehet mást, mint hogy úgy bánik (el) az anekdota szövegével, mint a történetbéli villámcsapás az első sírfelirattal. De ahhoz, hogy az olvasó kiolvashassa a szövegből az 'igazságot', neki magának (is) omnipotensnek kellene lennie. Mivel azonban ilyen olvasó az általunk ismert empirikus világban nem létezik, az anekdota végül is 'igazságtalan' és értelmezhetetlen marad.

¹⁰ Az értelmezők rendszerint megállnak ezen a ponton, és a villámcsapást egyértelműen az isteni akarat ki nyilvánításának tekintik; vö. Földényi, 203., Nölle, 102.

¹¹ L. Kleist gyakori szójátékait a 'Vorfall/Zufall/Fall' szavakkal, illetve a véletlen problémáját az életműben, amelyekkel a szakirodalom is terjedelmesen foglalkozik; vö. pl. Wellbery, David E.: SEMIOTISCHE ANMERKUNGEN ZU KLEISTS 'DAS ERDBEBEN IN CHILI'; Hamacher, Werner: DAS BEBEN DER DARSTELLUNG. IN: POSITIONEN DER LITERATURWISSENSCHAFT. ACHT MODELLANALYSEN AM BEISPIEL VON KLEISTS 'DAS ERDBEBEN IN CHILI'. Szerk. David E. Wellbery. Beck, München, 1985. 69–87., valamint 149–173. L. továbbá újabban Greiner, Bernhard: KLEISTS DRAMEN UND ERZÄHLUNGEN. EXPERIMENTE ZUM 'FALL' DER KUNST. Francke, Tübingen/Basel, 2000.